3. 3.1.38
4. 3.1.55
5. 3.1.61
6. 3.1.71
7. 4.2.7
8. 4.2.8

Total: 8

B

Sūtras in the *Gautamiya-Sūtra-Prakāśaḥ of* Keśava Miśra missing in the *Nyāyasūcīnibandha.*

1. 2.1.32
2.3.2.10
3.4.1.45

Total: 3

C

Variant reading of the *sūtras* in the *Nyāyasūcīnibandha* and the *Gautamiya-Sūtra-Prakāśaḥ* of Keśava Miśra.

1. 1.1.27
2. 3.1.32
3. 3.2.46. (Variant reading with न)
4. 3.2.48
5. 4.1.17
6. 4.1.24 (Variant reading with अ)
7.4.1.36
8.4.2.42
9. 4.2.43
10. 5.1.33
11. 5.2.11
12. 5.2.15

Total: 12

Appendix 2

Topics Dealt with in the Nyāya Sūtras

The topics or the prakaraṇas in the Nyāya Sūtras according to the author of the Nyāya Sūcīnibandha number eighty two. Of these, the topics in each adhyāya are:

Adhyāya	**Prakaraṇas/Topics**
1.1	7
1.2	4
2.1	9
2.2	4
3.1	9
3.2	7
4.1	14
4.2	6
5.1	15
5.2	7

In adhyāya one, the total number of prakaraṇas is eleven, in the adhyāya two total number is thirteen adhyāya three has 16, four has 20 and five has 22.

The number of sūtras in each *prakaraṇa* are the following:

Prakaraṇa	**Number of Sūtras**
N.S. 1.1	
(1) प्रयोजन	2
(2) प्रमाण	6
(3) प्रमेय	14
(4) पूर्वांगलक्षण	3
(5) आश्रय सिद्धान्त	6

(6) न्याय प्रकरण	8
(7) उत्तरांग लक्षण	2

N.S. 1.2

(1) कथा लक्षण	3
(2) हेत्वाभास	6
(3) छल लक्षण	8
(4) पुरुषशक्लि लिगं दोप सामान्य लक्षण (जाति, निग्रहस्थान)	3

N.S. 2.1

(1) संशय परीक्षा	7
(2) प्रमाण सामान्य परीक्षा	13
(3) प्रत्यक्ष लक्षण परीक्षा	10
(4) प्रत्यक्षानुमानत्व परीक्षा	7
(5) अनुमान परीक्षा	2
(6) वर्तमान परीक्षा प्रकरण	5
(7) उपमान परीक्षा	5
(8) शब्द सामान्य परीक्षा	7
(9) शब्द विशेष परीक्षा	12

N.S. 2.2

(1) प्रमाण चतुण्टय परीक्षा	12
(2) शब्दनित्यता प्रकरण	27
(3) शब्द परिणाम	18
(4) शब्दशक्ति परीक्षा (पदार्थ निरूपण)	12

(Note शब्द पर 19+27+18+12=76)

N.S. 3.1

(1) इन्द्रिय व्यतिरिक्त आत्म	3
(2) शरीर व्यतिरिक्त आत्म	3
(3) प्रासँगिक चक्षुरद्वैत निराकरण	8
(4) आत्ममनो व्यतिरेक	3

(5) आत्मनित्यता	9
(6) शरीर परीक्षा	5
(7) इन्द्रिय भौतिकत्व परीक्षा	20
(8) इन्द्रिय नानात्व	10
(9) अर्थ परीक्षा	12

N.S. 3.2

(1) बुद्धयनित्यता	9
(2) औपोद्घातिक क्षणभंग	8
(3) बुद्धेरात्मगुणत्व	24
(4) बुद्धेरूत्पन्नापवर्गित्व	4
(5) बुद्धेः शरीरगुण व्यतिरेक	10
(6) मनः परीक्षा	4
(7) शरीर अदृप्टनिप्पाद्यत्व	13

N.S. 4.1

(1) प्रवृत्तिदोष सामान्य परीक्षा	2
(2) दोप त्रैराश्य	7
(3) प्रेत्यभाव परीक्षा	4
(4) शून्यतोपादान	5
(5) ईश्वरोपादानता	3
(6) आकस्मिकत्व	3
(7) सर्व अनित्यत्व निराकरण	4
(8) सर्वनित्यत्व निराकरण	5
(9) सर्वपृथक्त्व निराकरण	3
(10) सर्वशून्यता निराकरण	4
(11) संख्यैकन्तवाद निराकरण	3
(12) फलपरीक्षा	11
(13) दुःख परीक्षा	4
(14) अपवर्ग परीक्षा	10

N.S. 4.2

(1)	तत्वज्ञानोत्पत्ति	3
(2)	प्रासंगिकमवयवावयविप्रकरणम्	14
(3)	औपोद्घातिकं निरवयवत्व	8
(4)	प्रासंगिक बाह्यार्थभंगनिराकरण	12
(5)	तत्वज्ञान विवृद्धि	12
(6)	तत्वज्ञान परिपालन	2

N.S. 5.1

(1)	सत्प्रतिपक्ष देशनाभास	3
(2)	साध्यदृप्टान्तधर्म विकल्पप्रभावोत्कर्षसमादिजातिष्ट्क	3
(3)	प्राप्त्यप्राप्तियुगनद्धवाहिविकल्पोपकृमजति	3
(4)	युगनद्धवाहिप्रसंगप्रतिदृप्टान्तसमजातिद्वय	3
(5)	सम अनुत्पत्तिसम	2
(6)	संशयसम	2
(7)	प्रकरणसम	2
(8)	हेतुसम	3
(9)	अर्थापत्तिसम	2
(10)	विशेपसम	2
(11)	उपपत्तिसम	2
(12)	उपलबिधसम	2
(13)	अनुपलब्धिसम	2
(14)	अनित्यसम	3
(15)	नित्य सम	3
(16)	कार्य सम	2
(17)	षट्पक्षीरूपकथाभास	2

N.S. 5.2

(1)	प्रतिज्ञाहेत्वन्यतराश्रितनिगृहह्स्थानपञाविशेंषलक्षण	6
(2)	प्रकृतोपयोगिवाक्यार्थप्रतिपत्तिफलशून्यनिग्रह– स्थानचतुप्क	4
(3)	स्वसिद्धान्तानृरूपप्रयोगभासनिग्रहस्थानत्रिक्	3

(4)	पुनरूक्तिग्रहस्थान	2
(5)	उत्तरविरोधिनिग्रहस्थानत्रिक	3
(6)	दोषनिरूप्यतानुज्ञादिनिग्रहस्थानत्रिक	3
(7)	कथकान्योक्तिनिरूप्यनिग्रहस्थानद्वय	2

Out of the 82 topics or prakaraṇ as discussed in the N.S., the largest are in chapter 5 which deals with the fallacies. The topics in this chapter are 22.

The distribution of the topics in the other chapters is given in the following table:

adhyāya 1	=	11	prakaraṇas
2	=	13	,,
3	=	13	,,
4	=	20	,,

The largest number of sūtras seem to be concerned with the establishment of the reality of the ātman. It is dealt with in chapter 3 from 3.1.1 to 3.2.41.

The second topic which is dealt with in the largest number of sūtras is *Śabda*. And the sūtras that discuss it are seventy-six in number. They occur from 2.1.45 to 2.2.69.

Sūtra 1.1.7, 1.1,8 on शब्द

शब्द सामान्य परीक्षा—2.1.49—56 sūtras refute the contention that śabda can not be regarded as a *svatantra pramāṇa* and can be subsumed under the other *pramāṇas.* It also discusses the dispute about the conventional vs. natural relationship between word and object. No distinction seems to have been made between meaning and reference on the one hand and meaning and object on the other in the discussion.

The discussion about the authority of the Veda, introduced from 2.1.57 onwards seems to be .abrupt as it has no relation to the previous sūtras. Nor has it been established that they are the *upadesa* of an *āpta purusa.*

The discussion on the Vedas occurs from the sūtras 2.1.57 to 2.1.69 in 12 sūtras and is one of the weakest discussion in the text. The discussion ends with the mention of the Āyurveda

as the concrete example of the authority which the four Vedas may be said to enjoy. But, if the example is to be taken seriously, it undermines the authority of the Vedas in a foundational manner, a position that seems to be supported by the sūtras that follow which argue against the eternity of sound. The other example of *mantra* as a śabda pramāṇa does not seem to make sense as it does not say anything about the nature of the authority of the Veda. Also, the term '*upadeśa*' does not seem to have been explicated clearly as one does not know whether the authority of the *āpta puruṣa* is to be confined only to the advice he gives or extends to all other statements that he may make such as, say, the nature of reality or the theory of *karma* or rebirth etc.

The sūtras 2.1.1 to 2.1.12 discuss the other *pramāṇas* such as *aitihya, arthāpatti, saṁbhava* and *abhāva* and give reasons why they need not be accepted as independent *pramāṇas* as they can be subsumed under the four *pramāṇas* accepted by the system. The two important points raised in the discussion relate to the *anekāntika* character of the inference in the context of *arthāpatti* where it is said that as the same effect may follow from different causes, one is not justified in inferring a cause from the effect as one does in the case of *arthāpatti*. The discussion of *abhāva* is important in more ways than one as it gives evidence of the fact that the discussion on *abhāva* was very much alive at the time of Gautama and hence raises the question why it was only sometime around the 10th century AD that it was accepted as an independent *padārtha* by the thinkers in the Nyāya-Vaiśeṣika tradition. There is also the question as to why the Vaiśeṣika sūtras do not mention *abhāva* as a separate *padārtha*, even though the Nyāya Sūtra seems to support such a position, at least implicitly. There is also a reference to the Buddhist position of *apoha* which appears to be accepted by the author of the Nyāya Sūtras. But, in spite of all this, it is not clear how *abhāva* can be treated as an *anumāna* except in the sense that if something is asserted to be absent then its presence in some sense or other may be inferred

also. As for *saṁbhava*, there seems to be hardly any discussion of it in the sūtras.

The discussion on sound or *śabda pramāṇa* extends from sūtra 2.1.49-68 and 2.2.13-69 and is divided into following prakaraṇas:

2.1.49—68

(i) शब्द सामान्य परीक्षा

(ii) शब्द विशेष परीक्षा

2.2.13—69

(i) शब्दानित्यता

(ii) शब्द परिणाम (Transformation)

(iii) शब्द शक्ति परीक्षा (पदार्थ निरूपण) Performative power of words

The discussion on the *ātman* from 3.1.1 to 3.2.42 is concerned with establishing the necessity for the postulation of something that is different from the senses, the body, the mind and the intellect or reasoning, even though each of these has been mentioned as a *prameya* in 1.1.9.

(i) इन्द्रिय व्यतिरिक्त आत्मप्रकरण—3

(ii) शरीर व्यतिरिक्त आत्म—3

(iii) प्रासंगिक चक्षुरद्वैत निराकरण—8

(iv) आत्ममनोमनोव्यतिरेक—3

(v) आत्म नित्यता—9

(vi) शरीर परीक्षा—5

(vii) ऐन्द्रिय द्वैतिकत्व परीक्षा—20

(viii) एन्द्रिय नानात्व—10

(ix) अर्थ परीक्षा—12

3.2

(i) बुद्धर्यापत्यता—9

(ii) उपोद्घातिक क्षणभंग—8

(iii) बुर्द्धरात्मगुनात्म—24

One of the problems to be investigated is how does the text

distinguish the body from the senses on the one hand and from mind on the other. Similarly the discussion on the senses is independent of the issue regarding the establishment of the separateness of the *ātman* from them. There is also the problem regarding the discussion of the permanence or eternity or nityatva of *buddhi.* It is not clear why the same discussion is not raised in respect of mind or even of the body or the senses even though the latter are supposed to be subject to death. But, the hypothesis of *sūkṣama śarira* or the subtle body and the subtle senses which are supposed to survive after death should have provided a sufficient ground for the discussion of the issue. The problem would also arise in the case of the gross and subtle elements which are supposed to be the objects of the senses. This is also necessary as *pretya bhāva* or rebirth is itself accepted as a *prameya* in the system.

The discussion on the senses in 3.1 should be clubbed together—

(i) इन्द्रिय व्यतिरिक्त आत्म—3
(ii) प्रासंगिक चक्षुद्वैत निराकरण—8
(iii) ऐन्द्रिय भौतिकत्व परीक्षा—20
(iv) ऐन्द्रिय नानात्व—10
(v) अर्थ परीक्षा—12 = 53

The discussion on *buddhi* is strange as instead of giving a *lakṣaṇa* of *buddhi* and its examination, it discusses whether cognition is evanescent or relatively permanent and the question whether it should be considered as a property of *ātma* or not. Strangely, the author reverts back to the discussion of *manas* in the sūtras 3.2.56—59 and examines the nature of mind. Once again the author reverts back to the discussion of the body and tries to discuss a completely non-philosophical issue, that is, how the body is formed. The interesting point made in this connection is to bring in the theory of *karma* to explain the formation of the body.

Appendix 3

Nyāya Sūcī Nibandha

श्रीवाचस्पतिमिश्रसंकलित :

न्यायसूचीनिबन्ध :

नमामि धर्मविज्ञानवैराग्यैश्वयैशालिने।
निधये वाग्विशुद्धीनामक्षपादाय तायिने।।१।
यक्षपादमरातितानां सूत्राणां सारबोधिका।
श्री वाचस्पतिमिश्रेण मया सूची विधास्यते।।२।

अथ प्रथमोऽध्याय :

१ प्रमाराप्रमेयसंशयप्रयोजनदृष्टान्तसिद्धान्तावचवतकैनिरांयवा–दजल्पवितण्डाहेत्वाभास्च्छ लजातिनिग्रहस्थानानां तत्त्वज्ञानात्रिःधेयसाधिगमः। २. दुःखजन्मप्रवृत्ति दोषमिथ्याज्ञानाना–मुत्तरोत्तरापाये तदनन्तरापायादपवर्गः।

इति द्वाभ्यां सूत्राभ्यामभिधेयप्रसोजनसम्बनधप्रकरणम्।।१।।

१. प्रत्यक्षानुमानोपमानशब्दाः प्रमारानि। २. इन्द्रिपार्थसत्रिकर्षोत्पत्रं ज्ञानमव्व्थपदेश्ये–सव्यभिचारि व्यवसायात्मकं प्रत्यक्षम्। ३. अथ तत्पूर्वकं त्रिविमनुमानं पूर्ववच्छेषवत्सामा सवोदृष्टं च। ४. प्रसिद्धसाघम्यति् साध्यसा–धनमुपमानम्। ५. आतोपदेशः शब्दः। ६. स द्विविधो दृष्टादृष्टार्थत्वात्।

इति षड्भिः सत्रै प्रमाणलखणप्रकरणम् ।। २।।

१. आत्मशरीरेन्द्रियार्थबुद्धिमानःप्रवृत्तिदापेषप्रेत्यभावफलदुःखापवर्गास्तु प्रमेयम् २. इच्छा द्वेषप्रयत्नसुखदुःखज्ञानान्यात्मानो लिङम्। ३. चेष्टेनिद्रयार्थाश्रयः शरीरम्। ४. घ्रारारसनचक्षुस्त्वक्श्रोवारान्द्रियारिा भूतेभ्यः ५. पृथिव्यापस्तेजो वायुराकाशमिति भूतानि। ६. गन्धरसरूपस्पशैशब्दाः पृथिव्यादिगुरास्तदर्थाः। ७. बुद्धिरूपलब्धिर्ज्ञानमित्यनार्थालक्षरण दोषाः। ११. पुनरूत्पत्तिः प्रेत्यभावः । १२. प्रवृत्तिदोषजनितोऽर्थः फलम्। १३. बाधनालक्षरां दुःखम्। १४. तदत्यन्तविमोक्षोऽवर्गः।

इति चतुर्दशभिः सूत्रैः प्रमेयलक्षणप्रकरणम्।। ३ ।।

१. समानानेकधर्मोपपतेविप्रतिपतेरूपलब्ध्यनुपलब्ध्यव्यवस्थातश्र विशेषापेक्षो विमर्शः संशयः। २. यमर्थमधिकक्रृत्य प्रवर्तते तत्प्रयोजनम्। ३. लोकिकपरीक्षकाराां यस्मिन्नर्थे बुद्धिसाम्यं स दृष्टान्तः।

इति त्रिभिः सूत्रैर्न्यायपूर्वाङलक्षणप्रकरणम् ।। ४ ।।

१. तन्त्राधिकरणाभ्युपगमसंर्स्थितः सिद्धान्तः। २. स चतुविधः सर्वजन्त्र–प्रतितन्त्राधिकरणाभ्युपगमसंस्थित्यथन्तिरभावात्। ३. सवर्तन्त्राविरूद्धस्तन्त्रेऽधि ।कृतोऽर्थः सर्वतन्त्रसिद्धान्तः। ४. समानतन्त्रासिद्धः परतन्त्रासिद्धः प्रतितन्त्रसिद्धान्तः। ५. यत्सिद्धावन्यप्रकणासिद्धिः सोऽधिकरणसिद्धान्तः। ६. अपरीक्षिताभ्युपगमात् तद्विशेषपरीक्षणामभ्युपगमसिद्धान्तः।

इति षड्भिः सूत्रैर्न्यायाश्रयसिद्धान्तलक्षणाप्रकरय्यम् ।। ५ ।।

१. प्रतिज्ञाहेतुदाहरणोपनयनिगमनान्यवयवाः । २. साध्यनिर्देशः प्रतिज्ञा। ३. रणासाधर्म्यात् साध्यसाधनं हेतुः । ४. तथा वैधर्म्यात्। ५. साध्साधर्म्यात् तद्धर्मभावी दृष्टान्त उदाहरणाम्। ६. तद्वपर्ययाद्वा विपरीतम्। ७. उदाहरणापेक्षस्तथेत्युपसंहारो न तथेति वा साध्यस्योपनयः। ८. हेत्वपदेशात् प्रतिज्ञायाः पुनर्वचन निगमनम्।

इत्यष्ट भिः सूत्रैर्न्यायप्रकरणम् ।। ६ ।।

१. अविज्ञाततस्वेऽर्थे कारणोपपत्तिस्तत्त्वज्ञानाथे मुहस्तकः। २. विमश्य पक्षप्रतिपक्षाभ्यामर्थावधारणां निर्णयः।

इति द्वाभ्यां सूत्राभ्यां न्यायोत्तरङलक्षणप्रकरणम्।। ७ ।।

इत्येकचत्वारिशता सूत्रैः सप्तभिः प्रकरणैः प्रथमा ध्यायस्य प्रथममाहिकं समाप्तम्

अथ द्वितीयमाहिकम्

१. प्रमारणार्कसाधनोपालम्भः सिद्धान्ताविरूद्धः पञ्चावयवोपपत्रः पक्षप्रतिपक्षपरिग्रहो वादः। २. यथोक्तोपपत्रश्छलजातिनिग्रहस्थानसाधनोपालम्भो जल्पः। ३. स प्रतिपक्षस्थापनाहीनो वितण्डा।

इति त्रिभिः सूत्रैः कथालक्षणप्रकरणम्।। १ ।।

१. सव्यभिचारविरूद्धप्रकरणासमसाध्यसमकालातीता हेत्वाभासाः २. अनकान्तिक सव्यभिचारः। ३. सिद्धान्तमभ्युपेत्य तद्विरोबी विरूद्धः। ४. यस्मात् प्रकरणाचिन्ता स निर्णायार्थमपदिष्टः प्रकरणासमः। ५. साध्याविशिष्टः साध यत्वात् साध्यसमः। ६. कालात्ययापदिष्टः कालातीतः।

इति षड्भि+ सूत्रैः हेत्वाभासलक्षणप्रकरणम्।। २ ।।

१. वचनविधातोऽर्थविकल्पोपपतया छलम्। २. तत् त्रिविधं वाक्छलं सामान्यच्छलमुपचारच्छलं च। ३. अविशेषाभिहितेऽर्थे वक्तुरभिप्राया–दर्थान्तरकल्पना वाक्छलम्। ४. स्भवोऽर्थस्या तिसान्यायोगादसम्यूर्ताकल्पना सामान्यच्छलम्। ५. धर्मविकल्पनिर्देशेऽर्यसद्भावप्रतिषेध उपचारच्छलम्। ६. वाक्छलमेवोपचारच्छलं तदविशेषात्। ७. न तदर्थान्तरभावात्। ८. अविशेषे वा किञ्चत्साधम्यदिककच्छलप्रसङ्।

इत्यष्टभिः सूत्रैश्छललक्षणप्रकरणम्।। ३ ।।

१. साधर्म्यवैधर्म्यभ्यिां प्रत्यवस्थान जातिः। २. विप्रतिपतिरप्रतिपत्तिश्र निग्रहस्थानम्। ३. तद्विकल्पाज्जातिनिग्रहस्थानबहुत्वम्।

इति त्रिभिः सूत्रै पुरुषाशक्तिलिङदोष सामान्यलक्षणप्रकरणम् ।४।।

इति विशस्या सूत्रैश्रतुर्भिः प्रकरणौः प्रथमा- ध्यायस्य द्वितीयमाहिकं समाप्तम्

समाप्तश्र प्रथमोऽध्यायः

(अत्र प्रकरणानि ११, सूत्राणि ६१)

अथ द्वितीयोऽध्यायः

१. समानानेकधर्मोध्यवसायादन्यतरधर्मोध्यवसायाद्वा न संशयः। २. विप्रतिपत्त्पव्यवस्थाध्यवसायाच्च। ३. विप्रतिपतौ च सम्प्रतिपतेः। ४. अव्यवस्थात्मनि व्यवस्थितत्वाच्चाव्यवस्थायाः। ५. तथाऽत्यन्तसंशयस्तद्ध–भैसातत्योपपलेः। ६. यथोक्ताध्यवसायादेव तद्विशेषापेक्षात् संशये नासंशयो नात्यन्तसंशयो वा। ७. यत्र संशयस्तत्रैवमुत्तरोत्तरप्रसङः।

इति स्पतभिः सूत्रैः संशयपरीक्षाप्रकरणम्।। १ ।।

१. प्रत्यंक्षादीनामप्रामाण्यं त्रैकाल्यासिद्धेः। २. पूर्व हि प्रमाणासिद्धौ

नेन्द्रियार्थसत्रिकर्षात् प्रत्यक्षोत्पत्तिः। ३. पश्चात् सिंद्धौ न प्रमारणोभ्यः प्रमेयसिद्धिः। ४. युगपतित्सद्धौ प्रत्यर्थनियतत्वात् क्रमवृत्तित्वाभावो बुद्धीनाम्। ५. त्रैकाल्यासिद्धः प्रतिषेधनुपत्रिः। ६. सर्वप्रमाणाप्रतिपेचाच प्रतिपेधानुपपत्तिः। ७. तत्प्रामाण्ये वा न सर्वप्रमाणाविप्रतिषेध'। ५. त्रैकाल्याप्रतिषेधश्र शब्दादातोद्यसिद्धिवत् तत्सिद्धे।। ६. प्रमेया च तुला प्रामाण्यवत्। १०. प्रमारणातः सिद्धेः प्रकाणानां प्रमारणान्तरसिद्धिप्रसङः। ११. तद्विनिवृत्तेर्वा प्रमाणासिद्धिवत् प्रमेयसिद्धिः। १२. न प्रदीपप्रकाशवत्तत्सिद्धेः। १३. कचिन्निवृतिदर्शना–दनिवृत्तिदर्शनाच कचिदनेकान्तः।

इति त्रयोदशभिः सूत्रैः प्रमाणसामान्यपरीताप्रकरणम् ।। २ ।।

१. प्रत्यक्षलक्षरण्णुपपत्तिरसमग्रवचनाम्। २. नात्मनसोः सत्रिकर्षाभावे प्रत्यक्षोत्पत्तिः। ३. दिग्देशकालाकाशेष्वप्येवं प्रसङः। ४. ज्ञानलिङत्वादात्मनो नानवरोधः। ५. तदयोगपद्यलिङत्वाच न मनसः। ६. प्रतयद्वानिमित्तत्वा–च्चेन्द्रियार्थयोः सत्रिकर्षस्य स्वशग्देन वचनम्। ७. सुप्तव्यासक्तमनसां चेन्द्रिसार्थयोः संत्रिकर्षनिमित्तत्वात्। ५. तैश्चापदेशो ज्ञानविशेषाणाम्। ६. व्याहतत्वादहेतुः। १०. नाथविशेषप्राबल्यात्। ११. प्रत्यक्षमनुमानमेकदेशग्रहणा–दुपलब्धेः। १२. न प्रत्यक्षेणा चावत्तावदप्यपलम्भातु।

इति द्वादशभिः सूत्रैः प्रत्यक्षपरीक्षाप्रकरणम्।। ३।।

१. साध्यत्वादवर्यावनि सन्देहः। २. सर्वाग्रहणामवयव्यसिद्धेः। ३. ध ारणाकर्षणोपपत्तेश्र। ४. सेनावनवद् ग्रहणामिति चेत्रातीन्द्रियत्वादणानाम्।

इति चतुर्भिः सूत्रैः प्रासडिक मवयविपरीताप्रकरणम्।। ४।।

१. रोधोपद्यातसादृश्येभ्यो व्यभिचारादनुमानमप्रमाणाम्। २. नैकदेशत्राससाद्द श्येभ्योऽर्थान्तरभावात्।

इति द्वाभ्यां सूत्राभ्यामनुमानपरीक्षापकरणाम्।। ५ ।।

१. वर्तमानाभावः पततः पतितपतितव्कालापपनतेः। २. तयोपप्यभावो वर्तमानाभावे तदपेक्षत्वाल्। ३. नातीतानागतयोरितरेतरापेद्वाासिद्धिः। ४. वर्तमानाभावे सर्वाग्रहणां प्रत्यक्षानुपपत्तेः। ५. कृतताकर्तव्यतोपपत्तेस्तूभयथा ग्रहताम्।

इति पश्नभिः सूत्रैरौपोद्धातिर्क वर्तमान परीक्षाप्रकरणाम्।। ६।।

१. अत्यन्तप्रार्यकदेशसाधमयादुपसनासिद्धि। २. प्रसिद्धसाधभ्यदिुपमान–सिद्धेर्यथोक्तदोनानुपपत्तिः। ३. प्रयद्वोणाप्रत्यक्षांसिद्धेः। ४. नाप्रत्यक्षे गवये प्रमाणार्थमुपनामस्य पश्यामः। ५. तथोप्युपसंहारादुपमानसिद्धेर्नाविशेषः।

इति पलभिः सूत्रैरूपमानपरीक्षाप्रकरणम्।। ७।।

१. शब्दोऽनुमानमर्थस्यानुपलत्बेरनुसेबत्यात्। २. उपलब्धेरद्विप्रवृत्तित्वात्। ३. सम्बन्धाच्च। ४. आप्तोप्देशसामर्थ्या च्छब्दादर्थराम्प्रत्ययः। ५. पूरणाप्रदाहपाटनानुपलब्धेश्च सम्बनधभावः। ६. शब्दार्थव्यवस्थानादप्रतिषेधः। ७.न सामायिकत्वाच्छब्दार्थसम्प्रत्ययस्य। ५. जातिविशेषे चानियमात्।

इत्यष्टभि. सूत्रै शब्दसामान्यपरीक्षा प्रकरणाम्।। ८।।

१. तदप्रामाण्यमन्तव्याधतपुनसक्तदोषेभ्यः। २. न कर्मकर्तृसाध ानवग्गुण्यात्। ३. अभ्युपेत्य कालभेदे दोपचनात्। ४. अनुबादोपपतेश्र। ५. वाक्यविभागस्य चार्थग्रहणात्। ६. विध्यर्थवादानुवादव चनार्वानयागात्। ७. विध्बिवधयकः। ८. स्तुतिनिन्दा परकृतिः पुराकल्प इत्यर्थवादः। ६. विविविहितस्यानुवचनमनुवादः। १०. नानुवादपुनरूक्तयोर्विशेषः शब्दाभ्यासोपपत्तेः। ११. शोध्रत रगमतोपदेशवबभ्यासात्राविशेषः। १२. मन्त्रायुर्वेदप्रामाण्यबञ्च तत्प्रामाणण्यमाप्तप्रामाण्यात्

इति द्वादशभिः सूत्रैः शब्दविशेषपरीक्षाप्रकरणम्।।६।।

इति अष्टोत्तरषष्टया सूत्रैर्नवभिः प्रकरणैर्द्वितीयाध्या यस्याद्यमाहिकं समाप्ततम्

अथ द्वितीयमाहिकम्

१. न चतुष्टमैतिहार्यापत्तिसम्भवाभावप्रामाण्यात्। २. शब्द ऐतिहानर्थान्तरभावाद नुमानेऽर्थापत्तिसम्भवाभावानर्थान्तरभावाञ्चाप्रातंषेधः। ३. अर्थापत्तिरप्रमाणामनैकान्तिकत्वाम्। ४. अनार्थापत्तावथापत्त्यभिमानात्। ५. प्रतिषेधाप्रामाण्यं चानेकाकिन्तकत्वात् ६. तत्प्रामाण्ये वा नार्थापत्यप्रामाण्यम्। ७. नाभावप्रामाण्यं प्रमयासिद्धेः। ८. लक्षितेष्वलक्षणलक्षितत्वाद लक्षितानां तत्प्रमेयसिद्धिः। ६. असत्यर्थे नाभाव इति चेत्रान्यलक्षणोपपत्तेः। १०.

तस्द्धिेरलक्षितेष्वहेतुः। ११. न लक्षणावस्थितापेक्षासिद्धेः। १२. प्रागुत्पत्तेरभावोपपत्तेश्र।

इति द्वादशभिः सूत्रैश्रतुष्टपरीक्षाप्रकरणम्।। ६।।

१. आदिमत्त्वौन्द्रियकत्वात् कृतकवदुपचाराच्च। २. न घटाभावसामान्य–नित्यत्वा त्रित्येष्वप्यनित्यवदुपचाराच्च। ३. तत्त्वभाक्तयोर्नानातवस्य विभागादव्यभिचारः। ४. सन्तानानुमानविशेषणात्। ५. कारणद्रव्यस्य प्रदेशशब्देनाभिधात्। ६. प्रागुच्चाररणादनुपलब्धे रावरणाद्यनुपलब्धेश्र। ७. तदनुपलधेर नुपलम्भावादरणोपपत्तिः। ८. अनुपलम्भादप्यनुपलब्धि ासद्रावववत्रवरणानुपपत्तिरनुपलम्भात्। ९. अनुपलम्भात्मकत्वादनुपलब्धेरहेतुः। १०. अस्पर्शत्वात्। ११. न कर्मानित्यवात्। १२. नारगुनित्यत्वात्। १३. सम्प्रदानात्। १४. तदन्तरालानुपलब्धेरहेतुः। १५. अध्यापनादप्रतिषेघः। १६. उभयोः पक्षयोरन्यतरस्याघ्यापनादप्रतिषेघः। १७. अभ्यासात्। १८. नान्यत्वेऽप्यभ्यासस्योपचारात्। १९. अन्यदन्यस्मादनन्यत्वादनन्यदित्यन्ताऽभावः। २१. विनाशकारणानुपलब्धेः। २२. अश्रवणाकारणानुंपलब्धेः सततश्रवणाप्रसङ। २३. उपलभ्यमाने चानुपलब्धेरसत्त्वादनपदेशः। २४. पणिनिमित्तप्रश्लेषाच्छब्दाभावे नानुपलब्धिः। २५. विनाशकारणानुपलब्धेश्रावस्थाने तत्रित्यत्वप्रसङ। २६. अस्पशत्वादप्रतिषेघः। २७. विभक्त्यन्तरोपपत्तेश्र समासे।

इति सप्तविंशल्या सूत्रैः शब्दानित्यत्वप्रकरणाम्।। २।।

१. विकारोदशोपदेशात् संशयः। २. प्रकृवितविवृद्धौ विकारविवृद्धेः। ३. म्यूनसमाधिकोपलब्धेविकाराणामहेतुः ४. द्विविधस्यापि हेतोरभावादसाधनं दृष्टान्तः ५. नातुल्यप्रकृतीनां विकारविकल्पात्। ६. द्रव्यविकारवैषम्यवद्वणांविकार विकल्पः। ७. न विकाधर्मामुपपत्तेः। ८. विकारप्राप्तानामपुनरापत्तेः। ९. सुवण्प्रदीनां पुनरापत्तोरहेतुः। १०. न तद्विकारणां सुवणौभावाव्यतिरेकात्। ११. नित्यत्वेऽविकारादनित्यत्वे चानवस्थानात्। १२. नित्यानामतीन्द्रियत्वात् तद्धर्मविकल्पाच्च वर्णविकाराणामप्रतिषेघः। १३. अनवस्था यित्वे च वरर्गो पलब्धिवत् तद्विकारोपपत्तिः। १४. विकारधर्मित्वे नित्यत्वाभावात् कालान्तरे विकारोपपत्तेश्राप्रतिषेघः १५. प्रकृत्यनियमात्। १६. अनियमे नियमात्रानियमः १७. नियमानियमविरोधादनियमे नियमाच्चाप्रतितषेधः। १८. गुणन्तरापत्युपमर्दहासवृद्धिलेशश्लेषेभ्यस्तु विकारोपपतेवैणाविकारः।

इति अरूटादशभिः सूत्रैः शब्दपरिणामप्रकरणाम्।। ३।।

१. ते वभक्त्यन्त्याः पदम्। २. व्यक्त्याकृतिजातिसत्रिधावुपचारात् संशयः। ३. याशब्दअसमूहत्यागपरिगंहसंख्यावृद्धय पचयवणासमासानुबन्धानां व्यक्तावुपचाराद्वयाक्तिः। ४. न तदन वस्थानात्। ५. सहचरणास्थानता दर्श्यवृत्तमानधरणासामीप्ययोग साध्नाधिपतयेभ्यो ब्राहाणामञ्चकटराजस क्तुचन्दनगङाशाटकात्र पुरूषेष्वतद्रावेऽपि तदुपचारः। ६. आकृतिस्तदपेक्षत्वात् सत्वव्यवस्थान सिद्धेः। ७. व्यकत्याकृतियुक्तेऽप्यप्रसङात् प्रोक्षणादीना मृद्गवके जातिः। ८. नाकृतिव्यक्त्यपेक्षत्वाजात्यभिव्यक्तेः। ९. व्यक्तयाकृतिजातयस्तुं पदार्थः। १०. व्यक्तगुणा विशेषश्रयो मूर्तिः। ११. आकृतिर्जातिलिङाख्या। १२. समानप्रसवात्मिका जातिः।

इति द्वादशभिः सूत्रैः शब्दशक्तिपरीक्षा (पदार्थनिरूपल) अकरणम्।। ४।।

इति नवोत्तरषष्टया सूत्रैश्रतुर्भिः प्रकरचौहिर्सााया
ध्यायस्य द्वितीयमाहिकम
समाप्तश्र द्वितीयोऽध्याय
(अत्र प्रकणानि १३, सूत्राणि १३७)

अथ तृतीयोऽध्यायः

१. दर्शनस्पर्शनाभ्यामेकार्थग्रहणत्। २. न विषयव्यवस्थानात्। ३. तद्वयवस्थाना देवात्मसद्रावादप्रतिषेध।

इति त्रिभिः सूत्रैरिन्द्रियव्यतिरेकात्मप्रकरणम् ।। १।।

१. श्रीरदरहे पातकाभावात्। २. तदभावः सात्मकप्रदाहेऽपि तत्रित्यत्वात्। ३. न कार्याश्रयकर्तृवधात्।

इति त्रिभिः सूत्रैः शरीरव्यतिरेकात्मप्रकरणम्।। २।।

१. सव्यद्दष्टस्येतरेणा प्रत्यभिज्ञानात्। २. नैकस्मित्रप्तास्थिव्यवहिते द्वित्वाभिमानात्। ३. एकविनाशे द्वितीयाविनाशात्रैकत्वम्। ४. अवयवनाशेऽप्यवयव्युपलब्धेरहेतुः। ५. दंष्टान्तविराधादप्रतिषेधः। ६.

इन्द्रियान्तरविकारात्। ७. न स्मृतेः स्मर्तव्यविषयत्वात्। ८. तदात्मगुणात्वसदावाप्रतिषेधः

इत्यष्टभिः सूत्रैः प्रासङिकं चतुरद्वैतप्रकरणम् ।। ३।।

१. नात्मप्रतिपत्तिहेतूनां मनसि सम्भवात्। २. ज्ञातुर्ज्ञानसाधनोपपत्तेः संज्ञाभेदमात्रम्। ३. नियमश्र निरनमुानः।

इति त्रिभिः सूत्रैर्मनोव्यतिरेकप्रकणम् ।। ४।।

१. पूर्वाभ्यस्तस्मृत्यनुबन्धाज्जातस्य हर्षभयशोकसम्प्रतिपत्तेः। २. पद्मादिषु प्रबो धसम्मीलन विकारवत् तद्विकारः। ३. नोष्णाशीतवर्षाकालनिमित्तत्वात्पञ्चात्मकविकाराणाम्। ४. प्रेत्याहाराभ्याकृतात् स्तन्याभिलाषात्। ५. अयसोऽयस्कान्ताभिगमनवत् तदुपसर्पणम्। ६. नान्यत्र प्रवृत्त्यभावात्। ७. वीतरागाजन्मादर्शनात्। ८. सगुणद्रव्योत्पत्तिवत् तदुत्पतिः। ६. न सङल्पनिमित्तत्वाद्रागादीनाम्।

इति नवभिः सूत्रैर्त्यिताप्रकरणाम्।। ५।।

१. पार्थिवं गुणान्तरोपलब्धेः। २. पार्थिवाप्यतंजसं तद्गुणोपलब्धेः। ३. निः श्वासोच्छ्वासोपलब्धेश्रातुभोतिकम्। ४. ‹न्ध्क्लेदपाकव्यूहावकाशदानेभ्यः पाञ्चभौमिकम्। ५. श्रुतिप्रामाण्याञ्च।

इति पञ्चभिः सूत्रैः शरीरपरीक्षाप्रकरणाम् ।। ६।।

१ कृष्णासारे सत्यृपलम्भाद् व्यतिच्य चोपलम्भात् संशयः। २. महदणुग्रहणात् ३. रश्मर्थसत्रिकर्षविशेषात् तद्ग्रहणाम्। ४. तदनुपलब्धेरहेतुः। ५. नानुमीयमानस्य प्रत्यक्षतोऽनुपलब्धिरभावहेतुः। ६. द्रव्यगुणधर्मभेदाञ्च उपलब्धिनियमः। ७. अनेकद्रव्यसमवायाद्रूपविशेषाच्च रूपोपलबब्धिः। ८. कर्मकारितश्चेन्द्रियाणां व्यूहः पुरुषार्थतन्त्रः। ६. माध्यन्दिनोल्काप्रकाशानुपलब्धिावत्तदनुपलब्धिः। १०. न रात्रावप्यनुपलब्धेः। ११. बाहाप्रकाशानुग्रहाद् विषयोपलब्धेरन भिवयक्तितोऽनुप लब्धिः। १२. अभिव्यक्तौ चाभिभवात्। १३. नक्तसूरनयरनश्मिदर्शनाच्च। १४. अप्राप्तग्रहण। काचा भ्रपलटलस्टफटिकान्तरितोपलब्धेः। १५. कुडयान्तरितापुपलब्धेरप्रतिषेधः। १६. अप्रतिघातात् सत्रिकर्षोपपत्तिः। १७ आदित्यरश्मेः स्फटिकान्तरितेऽति दाहोविघातात्। १८. नेतरेतरधर्मप्रसङ्गात्। ११. आदर्शोदकयोः प्रसादस्वाभाव्याद्रूपोपलब्धिवत्तदुपलब्धिः। २०. दृष्टानुमितानां हि नियोगप्रतिषे धनुपपत्तिः

इति विशल्या सूत्रैरिन्द्रिय (भौतिकत्व) परीक्षाप्रकरणाम् ।। ७।।

१. स्थानान्यत्वे नानात्वादवयविनानास्थानत्वाच्च संशयः। २. त्वगव्यक्तिरेकात्। ३. न युगपदर्थानुपलब्धे। ४. विप्रतिषेधाच्च न त्वगेका। ५. इन्द्रियाथ्रपञ्चत्वात्। ६. न तदर्थबहुत्वात्। ७. गन्ध्त्वाद्यव्यतिरेकाद् गन्धादीनानामप्रतिषेधः। ५. विषयत्वाव्यतिरेकादेकत्वम्। ६. न बुद्धिलक्षणाधिष्ठानगत्याकृतिजातिपञ्चत्वेभ्यः। १०. भूतगुणविशेषोपलब्धेस्तादात्म्यम्।

इति दशभिः सूत्रैरिन्द्रियनानात्वप्रकरणम्।। ८।।

१. गन्धरसरूपस्पर्शशब्दानां स्पर्शपर्यन्ताः पृथिव्याः। २. अप्तेजोवयूनां पूर्व पूर्वमपोहाकाशस्योत्तरः ३. न सर्वगुणानुपलब्धेः। ४. एकैकश्येनोत्तरगुणासद्रावादुत्तरोत्तराणां तदनुपलब्धिः। ५. विष्ट हापरम्परेणा। ६. न पाथिवाप्ययोः प्रत्यक्षत्वात्। ७. पूर्वपूर्वगुणोत्कर्षात् तत्तत्प्रधानम्। ८. तद्वयवस्थानं तु भूयस्त्वात्। ६. संगुणानामिन्द्रियभावात्। १०. तेनेव तस्याग्रहणाच्च। ११. न शब्दगुणोपलब्धेः। १२. तदुपलब्धिरितरेतरद्रव्यगुणवैधर्म्यात्।

इति द्वादशभिः सूत्रैरर्थपरीक्षाप्रकरणाम्।। ६।।

इति त्रिसप्तत्या सूत्रैर्नवभिः प्रकरणैस्तृतीयम्याद्यमाहिकं समाप्तम्

अथ द्वितीयमाहिकम्

१. कर्माकाशसाधर्म्यात् संशयः। २. विषयप्रत्यभिज्ञानात्। ३. साध्यसमत्वादहेतुः। ४. न युगपदग्रहणात्। ५. अप्रत्यभिज्ञानं च विनाशप्रसङ्गः। ६. क्रमवृत्तित्वादयुगपद्ग्रहणाम्। ७. अप्रत्यभिज्ञानं च विषयान्तरव्यासङ्गात्। ६. स्फटिकान्यत्वाभिमानवत् तदन्यत्वाभिमानः।

इति नवभिः सूत्रैबुद्धयनिस्यना प्रकरणाम्।। ६।।

१. स्फटिकेऽप्यपरापरोत्पतेः क्षाणिकात्वाद् व्यक्तिनामहेतुः। २. नियमहेत्वभावाद् यथार्दानमभ्यनुज्ञा। ३. नोत्पत्तिविनाशकारणोपलब्धेः। ४. क्षीरविनाशे कारणानुपलब्धिवद् दध्युत्पत्तिवच्च तदुपपत्तिः। ५. लिङतो

ग्रहणात्रानुपलब्धिः। ६. न पयसः परिणामगुणान्तरप्रादुर्भावात्। ७. व्यूहान्तराद् द्रव्यान्तरोत्पत्तिदर्शन पूर्वद्रव्यनिवृत्तेरनुमानम्। ८. क्वचिद्विनाशकारणानुप–लब्धेः क्वचिच्चोपलब्धेरनेकान्तः।

इत्यष्टभिः सूत्रैरौपौद्धातिकं क्षणभङ्गप्रकरणम्।। २।।

१. नेन्द्रियार्थयोस्तद्विनाशेऽपि ज्ञानावस्थानात्। २. युगपज्ज्ञेयानुपलब्धेनं मनसः। ३. तदात्मगुणात्वेऽपि तुल्यम्। ४. इन्द्रियैमंनसः सन्निकर्षाभावात् तदनुत्पत्तिः। ५. नोत्पत्तिकारणानपदेशात्। ६. विनाशकारणानुपलब्धेश्चावस्थानं तन्नित्यत्वप्रसङ्गः। ७. अनित्यत्वग्रहणात् बुद्धेर्बुद्धयन्तराद्विनाशः शब्दवत्। ८. ज्ञानसमवेतात्मप्रदेशसन्निकर्षान्मनसः स्मृत्युत्पत्तेने युगपदुत्पत्तिः। ९. नान्तःशरीरवृत्तित्वान्मनसः। १०. साध्यत्वादहेतुः। ११. स्मरतःशरीरधरणोपपतेर प्रतिषेधः। १२. न तदाशुगतित्वान्मनसः। १३. स्मरणाकालानियमात्। १४. आत्मप्रेरणायदृच्छाज्ञताभिश्च न संयोगविशेष। १५. व्यासक्तमनसः पादव्यथनेन संयोविशेषेणा समानम्। १६. प्रणिाधनलिङ्दिज्ञानानामयुगपद्रावाद् युगपदस्मरणाम्। १७. ज्ञस्येच्छाद्वेषनिमित्तत्वादा रम्भनिवृत्त्योः। १८. तलिङ्त्वादिच्छाद्वेषयोः पार्थिवाद्येष्वप्रतिषेधः। १९. परश्वादिष्वारम्भनिवृत्तिदर्शनात्। २०. नियमानियमौ तु तद्विशेषकौ। २१. यथाक्तहेतुत्वात् पारतन्त्र्यादकृताभ्यागमाच्च। च मनसः। २२. परिशेषाद्यथोक्तहेतुपपत्तेश्र। २३. स्मरणां त्वात्मनो ज्ञस्वाभाव्यात्। २४. प्रणिांवाननिबन्धभ्यासलिङ्लक्षणा सादृश्यपरिग्रहाश्रयाश्रितसम्बन्धानन्तयं वियोगैककार्य विरोधतिशयप्रप्तिव्यवस्थान सुखदुः खेच्छाद्वेषभयार्थित्व–क्रियारागधर्माधमंनिमित्तेभ्यः।

इति चतुर्विंशल्या सूत्रैर्बुद्धेरात्मगुणात्व प्रकरणम्।। ३।।

१. कर्मानवस्थायिग्रहणात्। २. अव्यक्तग्रहणमनवस्थायित्वाद् विद्युत्सम्पाते रूपाव्यक्तग्रहणावद्। ३. हेतूपादानात् प्रतिषेद्धव्याभ्यनुज्ञा। ४. दीपार्चिषः सन्तत्यभिव्यक्तग्रहणावत् तद्ग्रहरणाम्।

इति चतुर्भिः सूत्रैर्बुद्धैरुत्पत्रापवर्गित्वप्रकरणम्।। ४।।

१. द्रव्ये स्वगुणापरगुणोपलब्धेः संशयः। २. यावच्छरीरभावित्वाद्रूपादीनाम्। ३. न पाकजगुणान्तरोपतेः। ४. प्रतिद्वन्द्विसिद्धैः पाकजानामप्रतिषेधः। ५.

शरीरव्यापित्वात्। ६. न केशनखादिष्वनुपलब्धेः। ७. त्वक्पर्यन्तत्वाच्छरीरस्य केशनखादिष्वप्रसङः। ८. शरीरगुणावैधर्म्यात्। ९. रूपादीनामितरेतरवैधर्म्यात्। १०. ऐन्द्रियकत्वाद्रूपादीनामप्रतिषेधः।

इति दशभिः सूत्रैर्बुद्धेः शरीरगुणाव्यतिरेकप्रकरणाम्।। ५।।

१. ज्ञानायोगपषदेकं मनः। २. न युगपदेनकक्रियोपलब्धेः। ३. अलातचक्रदर्शनवत् तदुपलब्धिराशुसञ्चारात्। ४. यथोक्तहेतुत्वाच्चारणा।

इति चतुर्भिः सूत्रैर्मनः परीक्षाप्रकरणाम्।। ६।।

१. पूर्वकृतफलानुबन्धात् तदत्पत्तिः। २. भूतुभ्यो मुत्युंपादानवत् तदुपादानम्। ३. न साध्ससमत्वात्। ४. नोत्पत्तिनिमित्तत्वान्मातापित्रोः। ५. तथाहारस्य। ६. प्राप्तौ चानियमात् ७. शरीरोत्पत्तिनिमित्तवत् संयोगोत्पत्तिनिमित्तं कर्म। ५. एतेनानियमः प्रयुक्तः। ६. तददृष्टकारितमिति चेतू पुनस्तत्प्रसङोऽवर्गे। १०. मनःकर्मनिमित्तव्वाच्च संयोगाद्यनुच्छेदः। ११. नित्यत्वप्रसङश्र प्रायणानुपपत्तेः। १२. अणाुश्यामतानित्यत्ववदेतत्स्यात्। १३. नाकृताभ्यागमप्रसङात्।

इति त्रयोदशभिः सूत्रैः प्रासञ्किम दृष्टन्रिूपाधत्वप्रकरणम्।। २।।

इति द्विसप्तत्या सूत्रैः सप्तभिः प्रकरणैस्तृतीया

घ्यायस्य द्वितीयमाहिकम्

समाप्तश्र तृतीयोऽध्यायः

(अत्र प्रकरणानि १६, सूत्ररणि १४५)

अथ चतुर्थोऽध्यायः

१. प्रवत्तियंथाक्ता। २. तथा दोषाः।

इति द्वाभ्यां सूत्राभ्यां प्रवृत्तिदोषसामान्य परीक्षा प्रारणाम्।। १।।

१. तत्त्रैराश्यं रागद्वेषमोहार्यान्तरभावान्। २. नैकप्रत्यनीकत्वात्। ३. व्यभिचारादहेतुः। ४. तेषां मोहः पापीयान् नामूढस्येतरोत्पनेः। ५. निभित्तनेमित्तिकभावादर्थान्तरभावो दोषेभ्यः। ६. न दोषलक्ष्णा व रोधन्मोहस्य। ७. निमित्तनैमित्तिकोपपत्तेश्रच तुल्यजातीयानामप्रतिषेधः

इति सप्तभिः सूत्रैर्दोषत्रै राश्यप्रकरणम्।। २।।

१. आत्मनित्यत्वे प्रेत्यभावसिद्धिः। २. व्यक्ताद्वयक्तानां प्रत्यक्षप्रामाण्यात्। ३. न घटाद् घटानिष्पत्तेः। ४. व्यक्ताद् घटनिष्पत्तेरप्रतिषेधः।

इति चतुर्भिः सूत्रैः प्रेत्यभावपरीक्षा प्रकरणम्।। ३।।

१. अभावाद् भावोत्पत्तिनभिुपमृद्य प्रादुर्भावात्। २. व्याघातादप्रयोगः। ३. नागतयोः कारकशग्दप्रयोगात्। ४. न विनष्टेभ्योऽनिष्टत्तेः। ५. त्रमनिर्देशादप्रतिषेधः।

इति पचभिः सूत्रैः शून्यतोपादानप्रकरणम्।। ४।।

१. ईश्वरः कारणां पुरूषकर्माफिल्यदर्शनात्। २. न पुरूषकर्माभावे फलानिपत्तेः। ३. तत्कारितत्वादहेतुः।

इति त्रिभिः सूत्रैरीश्वरोपादानताप्रकरणम्।। ५।।

१. अनिमित्ततो भावोत्पत्तिः कण्टकर्तक्ष्ण्यादिदशंनात्। २. अनिभिच्रनिमिच्रत्वात्रनि मित्ततः। ३. निमित्तानिमित्तयोरर्थान्तरभावाद–प्रतिषेधः।

इति त्रिभिः सूत्रैराकस्मिकत्वप्रकरणाम्।। ६।।

१. सर्वमनित्यमुत्पत्तिविनाशधर्मकत्वात्। २. नानित्यता नित्यत्वात्। ३. तदनित्यत्वमग्नेदहिां विनाश्यानुविनाशवत्। ४. नित्यस्याप्रत्याख्यानं यथापलब्धिव्यस्थातात्।

इति चतुर्भिः सूत्रैः स्र्वानित्यत्वनिराकणाम्।। ७।।

१. सर्व नित्यं पञ्चभूतनित्यत्वात्। २. नोत्पत्तिविनाशकारणोपलब्धेः। ३. तल्लक्षणावरोधदप्रतिषेधः। ४. नोत्पत्तितत्कारणोपलब्धेः ५. न व्यवस्थानुपपत्तेः।

इति पलभिः सूत्रै सर्वनित्यत्वनिराकणप्रकरणाम्।। ८।।

१. सर्व पृथग् भवलक्षणापृथक्त्वात्। २. नानेकलक्षणारेकभावनिष्पत्तेः। ३. लक्षणाव्यवस्थानादेवाप्रतिषेधः

इति त्रिभिः सूत्रैः सर्वपृथक्त्वनिराकरणम्।। ९।।

१. सर्वमभावो भावेप्विवतरेतराभावसिद्धेः। २. न स्वभावसिद्धेर्भावानाम्। ३. न स्वभावसिद्धिरापेक्षिकत्वात्। ४. व्याहतत्वादयुक्तम्।

इति चतुमिः सूत्रैः सर्वशून्यतानिराकरणप्रकरणम्।। १०।।

१. संख्यैकान्तासिद्धिः कारणानुपपतयुपपत्तिभ्याम्। २. न कारणावयवभावात्। ३. निरवयवत्वादहेतुः।

इति त्रिभिः सूत्रै संख्यैकान्तवादप्रकरणम्।। ११।।

१. सद्यः कालान्तरे च फलनिष्पत्तः संशयः। २. कालान्तरेणानिष्पत्तिर्हेतुविनाशात्। ३. प्राङ्निष्पत्तेवृंक्षफलवत्तत् स्यात्। ४. नासत्र सत्र सदसत् सदसतोवैधर्म्यात्। ५. उत्पादव्ययदर्शनात्। ६. बुद्धिसिद्धं तु तदसत्। ७. आश्रयव्यतिरेकाद् वृक्षफलोप्तत्तिवदित्यहेतुः। ८. प्रीतेरात्माक्षयत्वादप्रतिषेधः। ९. नपुत्रस्त्रीपशुपरिच्छदहिरण्यात्रादिपफलनिर्देशात्। १०. तत्सम्बन्धात् फलनिषात्तेस्तेषु फलवदुपचारः।

इति दशभिः सूत्रै फलपरीक्षाप्रकरणम्।। १२।।

१. विविधवाधनायोगाद् दुःखमेव ज्न्मोत्पत्तिः। २. न सुखस्याप्यन्तराल निष्पत्तेः। ३. वाधनानिवृंतेर्वेदयतः पर्येषणादोषादप्रतिषेधः। ४. दुःखविकल्पे सुखाभिमानाञ्च।

इति चतुर्भिः सूत्रैर्दुःखपरीक्षाप्रकरणाम्।। १३।।

१. ऋणाक्लेशप्रवृत्यनुबन्धापदवर्गाभावः। २. प्रधानशब्दानुपपत्तोर्गुणाश्बदेनानुवादी निन्दाप्रंशसोपपत्तोः। ३. समारापणादात्मन्यप्रतिषधः। ४. पात्रचयान्तानुपवत्तेश्रच फलाभावः। ५. सुषुप्तस्व स्वप्नादर्शने क्लेशाभाववदपवर्गः। ६. न प्रवृत्तिः प्रतिसन्धनाय हीनक्लेशस्य।' ७. न क्लेशसन्ततेः स्वाभिविकत्वात्। ८. प्रागुत्पतेरभावानित्यत्ववत् स्वाभाविकेऽप्यनित्यत्वम्। ९. अणाुश्यामतानित्यत्ववद्वा। १०. न सङल्पनिमित्तत्वाच्च रागादीनाम्।

इति दशभिः सूत्रैरपवर्गपरीक्षाप्रकरणाम्।। १४।।

इति सप्तषष्टया सूत्रै चतुर्दशभिः प्रकरणैश्रतुर्थाध्यायस्याद्यमाहिकम्।

अथ द्वितीयभह्निकम्

१. दोषनिमित्तानां तत्त्वज्ञानादहङ्कारनिवृत्ति। २. दोषनिमित्तं रूपादयो विषयाः सङ्कल्पकृताः। ३. तन्निमित्तं त्ववयव्यभिमानः।

इति त्रिभिः सूत्रैस्तरवज्ञोनोत्पत्तिप्रकरणाम्। १।।

१. विद्याविद्याद्वैविध्यात् संशयः। २. तदसंशयः पूर्वहेतुप्रसिद्धत्वात्। ३. वृत्त्यनुपपत्तेरपि तहि न संशयः। ४. कृत्स्नैकदेशवृत्तित्वादवयवानामवयव्यभावः। ५. तेष चादृत्तेरवयव्यभावः। ६. पृथक् चावयवेभ्योऽवकेः। ७. न चावयव्यवयवाः। ८. एकस्मिन् भेदाभावादभेदशब्दप्रयोगानुपपत्तेरप्रश्नः। ९. अवयवान्तराभावेऽप्य–वृत्तरहेतुः। १०. केशसमूहे तैमिरिकोपलब्धिवत् तदुपलब्धि। ११. स्वविषयानतिक्रमेणोन्द्रियस्य पटुमन्दभावाद्विषयग्रहणास्य तथाभावो नाविषये प्रवृत्तिः। १२. अवयवावयाविप्रसङ्गश्चैवमाप्रलयात्। १३. न प्रलयोऽणासद्रावात्। १४. परं वा त्रुटेः।

इति चतुर्दशभिः सूत्रैः प्रासङ्किमवयवादयदिप्रकरणम्।। २।।

१. आकाशव्यतिभेदात् तदनुपपत्तिः। २. आकाशसर्वगतत्वं वा। ३. अन्तबंहिश्च कार्य द्रव्यस्य कारणान्तरवचनादकार्ये तदभावः। ४. शब्दसंयोगविभवाच्च सवयतम्। ५. अव्यूहाविष्टम्भविभुत्वानि चाकाशधर्माः ६. मूतिमतां च संस्थानोपपत्तेरवयवसद्रावः। ७. संयोगोपपत्तेश्च। ५. अनवस्थाकारित्वादनवस्थानुपपत्तश्चाप्रतिषेघः।

इत्यष्टभिः सूत्रैरौपोद्घातिकं विरच यदप्रकरणम्।। ३।।

१. बुद्धया विवेचनातु भावनां याथात्म्यानुपलब्धिस्तन्त्वपकषंणो पटसद्रावानुपलब्वि धवत् तदनुपलब्धिः। २. व्याहतत्वादहेतुः। ३. तदाश्रयत्वादपृथगग्रहणाम्। ४. प्रमाणातश्चार्थप्रतिपत्तेः। ५. प्रमाणानुपपत्त्युपपत्तिभ्याम्। ६. स्वप्नविषयाभिमानददयं प्रमाणाप्रमेयाभिमानः। ७. मायागन्धर्वनगर मृगतृष्णिाकावद्वा। ८. हेत्वभावादसिद्धिः। ९. स्मृतिसङ्कल्पवच्च स्वप्ननिषयाभिमानः। १०. मिथ्योपलब्धोर्विनाशस्तत्त्वज्ञानात् स्वप्नविषयाभिमानप्रणाशवत् प्रतिबोधे। ११. बुद्धेश्चैवं निमित्तसद्रावोपलम्भात्। १२. तत्त्वप्रधनभेदाच्च मिथ्याबुद्धेद्वैविध्योपपत्तिः।

इति द्वादशभिः सूत्रैः प्रासङ्गिकं बाहार्थभङ्गनिराकरणप्रकरणम्।। ४।।

१. समाधिविशेषाभ्यासात्। २. नार्थविशेप्राबल्यात्। ३. क्षुदादिभिः प्रवर्तनाच्च। ४. पूर्वकृतफलानुबन्धत् तदुत्पत्तिः। ५. अरण्यगुहापुलिनादिषु योगाभ्यासोपदेशः। ६. अपवर्गेऽप्येवं प्रसङ्। ७. न निष्पत्रावश्यम्भावित्वात्। ८. तदभावश्चापवर्गे। ९. तदर्थ यमनियमाभ्यामात्मसंस्कारो योगच्चाध्यात्मविव्युपायैः। १०. ज्ञानग्रहणाभ्यासस्तद्विद्यैश्च सह संवादः। ११. तशिष्यगुरुसब्रहा चारिविशिष्टश्रेयोऽर्थिभिरनसूचुभिरभ्युपेयात्। १२. प्रतिपक्षहीनमपि वा प्रमोजनाथं मर्थित्वे।

इति द्वादशभिः सूत्रैस्तत्त्वज्ञानविवृद्धिप्रकरणम्।। ५।।

१. तत्त्वाध्यवसायसंरक्षणाथं जल्पवितण्डे बीजप्ररोहसंर क्षरणाथं कण्टकशाखावरणावत्। २. ताभ्यां विग्रहा कथनम्।

इति द्वाभ्यां सूत्राभ्यां तत्त्वज्ञानपरिपालनप्रकरणम्।।६।।

इत्येकपञ्चाशता सूत्रैः षड्भिः प्रकरणैश्चतुर्थाध्यायस्य द्वितीयमाहिकं समाप्तम्।

समाप्तश्चायं चतुर्थोऽध्यायः

(अत्र प्रकरणानि २०, सूत्राणि ११८)

अथ पञ्चमोऽध्यायः

१. साधर्म्यवैधर्म्योत्कर्षपकर्षवण्यविण्येविकल्पसाध्यप्राप्त्यप्राप्तिप्रसङ्प्रतिद्दष्टान्तानुत्पत्तिसंशयप्रकरणाहेत्वर्थापत्त्थविशेषोपपत्थुपलब्धयनुपलब्धिनित्यानित्याकार्यसमाः। २. साधर्म्यवैधमर्याभ्यामुपसंहारे तद्धमंविपर्ययोपपत्तेः साधर्म्यवैधर्म्यसमौ। ३. गोत्वाद् गोसिद्धिवत् तत्सिद्धिः।

इति त्रिभिः सूत्रैः सत्प्रतिपक्षदेशनाभासप्रकरणम्।। १।।

१. साध्यद्दष्टान्तयोधर्मविकल्पादुभयसाध्यत्वाच्चोत्कर्षपकर्ष वर्ण्यावण्य विकल्प साध्य समाः। २. किञ्चित्साधर्म्यादुपसंहारसिद्धवैधमर्यादप्रतिषेघः। ३. साध्यातिदेशाच्च द्दष्टान्तोपपत्तेः।

इति षड्भिः सूत्रैः साध्यदृष्टान्तधर्मविकल्पप्रभवोत्कर्ष समादिजातिषट् कप्रकरणम्।। २।।

१. प्रपत्य साध्यमप्रात्य वा हेतोः प्राप्त्याविशिष्टत्वादप्राप्त्सासाधकत्वाच्च प्राप्त्यप्राप्तिसमौ। २. घटादिनिष्पत्तिदर्शनात् पीडने चाव्यभिचारादप्रतिषेधः।

इति द्वाभ्यां सूत्राभ्यां प्राप्त्यप्राप्ति युगनद्धवाहि विकल्पोपक्रम जातिद्वय प्रकरणम्।। ३।।

१. दृष्टान्तस्य कारणानपदेशात् प्रत्यवस्थानाच्च प्रतिदृष्टान्तेर प्रसङ्गप्रतिदृष्टान्तसमौ। २. प्रदीपोपादानप्रसङ्गविनिवृत्तिव तद्विनिवृत्तिः। ३. प्रतिदृष्टान्तहेतुत्वे च नाहेतुर्दृष्टान्तः।

इति त्रिभिः सूत्रैर्युगनद्धवाहिप्रसङ्गप्रतिदृष्टान्तसमजातिद्वय-प्रकरणम्।। ४।।

१. प्रागुत्पत्तेः कारणाभावादनुत्पत्तिसमः। २. तथभावादुत्पत्रस्य कारणोपपतेनं कारणाप्रतिषेधः।

इति द्वाभ्यां सूत्राभ्यामनुत्पत्तिसमप्रकरणम्।। ५।।

१. सामान्यदृष्टान्तयोरैन्द्रियकस्वे समाने नित्यानित्यसाधर्म्यात् संशयसमः। २. साधर्म्यात् संशये वैधर्म्यादुभयथा वा संशयेऽत्यन्तसंशयप्रसङ्गो नित्यत्वानभ्युपगमाच्च सामान्यस्याप्रतिषेधः।

इति द्वाभ्यां सूत्राभ्यां संशयलमप्रकरणम्।। ६।।

१. उभयसाधर्म्यात् प्रक्रियासिद्धेः प्रकरणसमः। २. प्रतिपक्षात् प्रकरणासिद्धेः प्रतिषेधानुपपत्तिः प्रतिपक्षोपपंत्तेः।

इति द्वाम्या सूत्राभ्यां प्रकरणासमप्रकरणम्।। ७।।

१. त्रैकाल्यानुपपत्तेर्हेतोरहेतुसमः। २. न हेतुतः साधसिद्धेस्त्रैकाल्यासिद्धिः। ३. प्रति पेषानुपपत्तेश्रच प्रतिषेद्धव्याप्रतिषेधः।

इति त्रिभिः सूत्रैर्हेतुसमप्रकरणम्।। ८।।

१. अर्थापत्तित प्रतिपद्वासिद्धेरर्थापत्तिसमः। २. अनुक्तस्यार्थापत्तेः

पश्रचहानेरूपपत्तिरनुक्तत्बादनकान्तिकत्वाञ्चाथपितेः।

इति द्वाभ्यां सूत्राभ्यामर्थापत्तिसमप्रकरणम्।। ६।।

१. एकधर्मोपपत्तेरविशेषे सर्वाविशेषप्रसङ्गात् सद्रावोपपत्तेरविशेषसमः। २. कचित् तद्धर्मोपपत्तेः कचिच्चानुपपत्तेः प्रतिषेधाभावः।

इति द्वाम्यां सूत्राम्यामविशेषसमप्रकरणम्।। १०।।

१. उभयकारणोपपतेरूपपत्तिसमः। २. उपपत्तिकारणाभ्यनुज्ञज्ञनाद प्रतिषेधः।

इति द्वाभ्यां सूत्राभ्यामुपपत्तिसमप्रकरणम्।। ११।।

१. निदिष्टकारणाभावेऽप्युपलम्भादुपलब्धिसमः। २. कारणान्तरलपि तद्धर्मोपपतेरप्रतिषेधः।

इति द्वाभ्यां सूत्राभ्यामुपलब्धिसमप्रकरणम्।। १२।।

१. तदनुपलब्धेरनुपलम्भादभाव सिद्धौ तद्विपरीतोपपत्तेरनुपलब्धिसमः। २. अनुपलम्भात्मकत्वादनुपलब्धेरहेतुः। ३. ज्ञानविकल्पाना च भावाभावसंवेदनाद ध्यात्मम्।

इति त्रिभिः सूत्रैरनुपलब्धिसमप्रकरणाम्।। १३।।

१. साधर्म्यात् तुल्यधर्मोपपतेः सर्वानित्यत्वप्रसङ्गादनित्यसमः। २. साध र्म्यादसिद्धेः प्रतिषेधासिद्धिः प्रतिषेध्यसामर्थ्यात्। ३. दृष्टज्ञन्ते च साध्यसाध नभावेन प्रज्ञात्सय धर्मस्य हेतुत्वात् तस्य चोभयथाभावात्राविशेषः।

इति त्रिभिः सूत्रैरनित्यसमप्रकरणम्।। १४।।

१. नित्यमनित्यभावाद नित्ये नित्यत्वोपपतेर्नित्यसमः। २. प्रतिषेध्ये नित्यमनित्यभावादनित्ये नित्यत्वोपपत्तेः प्रतिषेधभावः।

इति द्वाभ्यां सूत्राभ्यां नित्यसमप्रकरणम्।। १५।।

१. प्रयत्नकार्यनेकत्वात् कार्यसमः। २. कार्यान्यत्वे प्रयत्नाहेतुत्वमनुपलब्धि का रणोपपतेः।

इति द्वाभ्यां सूत्राभ्यां कार्यसमप्रकरणम्।। १६।।

१. प्रतिषेधेऽतिप समानो दोषः। २. सवंत्रैवम्। ३. प्रतिषेधविप्रतिषेधे प्रतिषेधदोष वद्दोषः। ४. प्रतिषेध सदोषमभ्युपेत्य प्रतिषेधविप्रतिषेधे समानो दोषप्रसङ्गो मतानुज्ञा। ५. स्वपक्षलक्षणापेक्षोपपत्त्युपसंहारे हेतनिर्देशे परपक्षदोषाभ्युपगमात् समानो दोषः।

इति पञ्चभिः सूत्रै षट्पक्षीरूपकथाभास प्रकरणम्।।१७।।
इति त्रिचत्वारिशता सूत्रैः सप्तदशभिः प्रकरणैः
पञ्चमाध्यायस्यादयमाहिंक समाप्तम्

अथ द्वितीयमाहिकम्

१. प्रतिज्ञाहानिः प्रतिज्ञान्तर प्रतिज्ञाविरोधः प्रतिज्ञासंन्यासो हेत्वन्तरमर्थान्तर निरर्थकमविज्ञातार्थमपार्थकमप्राप्तकाल न्यूनमधिक पुनरूक्तमननुभाषणा मज्ञानमप्रतिभ विक्षेपो मतानुज्ञा पयंनुयोज्योपक्षणां निरुन्ज्योपक्षणां निरनंयोज्यानुयोगोऽपसिद्धान्तो हेत्वाभासाश्र्च निग्रहस्थानानि। २. प्रतिद्दष्टान्तधर्माभ्यनुज्ञा स्वद्देष्टान्ते प्रतिज्ञाहानिः। ३. प्रतिज्ञातार्थप्रतिषेधे धर्मविकल्पात् तदर्थनिर्देश प्रतिज्ञान्तरम्। ४. प्रतिज्ञाहेत्वोर्विरोधः प्रतिज्ञाविरोधः। ५. पक्षप्रतिषेधे प्रतिज्ञा तार्थापनयनं प्रतिज्ञासंन्यासः। ६. अविशेषोक्तो हेतौ प्रतिषिद्वे विशेषमिच्छतो हेत्वन्तरम्।

इति षट्भिः सूत्रैः प्रतिज्ञाहेत्वन्यतराक्षितनिग्रहस्थानपश्र्चक विशेषलक्षण प्रकरणम्।। १।।

१. प्रकृतादर्थादप्रतिसम्बद्धार्थमर्थान्तरम्। २. वर्णात्रमनिर्देशवत्रिरर्थकम्। ३. परिषतप्रतिवादिभ्यां त्रिरभिहितमप्यविज्ञातमविज्ञातार्थम्। ४. पौर्वापर्यायोगादप्रतिसम्बद्धार्थमपार्थकम्।

इति चतुर्भिः सूत्रैः प्रकृतोपयोगिवाक्यार्थप्रतिपत्तिफशून्यनिग्रहसथान चतुष्क प्रकरणम्।। २।।

१. अवयवविपर्यासवचनमप्राप्तकालम्। २. हीनमन्यतमेनाप्यवयवेन न्यूनम्। ३. हेतूदाहरणाधिकमधिकम्।

इति त्रिभिः सूत्रैः स्वसिद्धान्तानुरूपप्रयोगा मासनिग्र हस्थानत्रिक प्ररणम्।। ३।।

१. शब्दार्थयोः पुनवंचनं पुनरूक्तमन्यत्रानुवादात्। २. अर्थादापत्रस्य स्वशदेन पुनवंचन पुनरूक्तम्।

इति द्वाभ्यां सूत्रभ्यां पुनरूक्तनिग्रहस्थानप्रकरणम्।। ४।।

१. विज्ञातस्य परिषदा त्रिरभिहितस्याप्यप्रत्युच्चारणामननुभाषणाम्। २. अविज्ञांत चाज्ञानम्। ३. उत्तरस्या प्रतिपत्तिरप्रतिभा। ४. कार्यव्यासङ्गात् कथाविच्छेदो विक्षेपः।

इति चतुर्भिः सूत्रैरूत्तरविरोधि निग्रह स्थान चतुष्क प्रकरणम्।।५।।

१. स्वपक्षे दोषाभ्युपगमात् परपक्षे दोषप्रसङ्गो मतानुज्ञा। २. निग्रहस्थानप्राप्तस्या निग्रहः पयंनुयोज्योपेक्षणम्। ३. अनिग्रहस्थाने निग्रहस्थानाभियोगी निरनुयोज्यानंयोगः।

इति त्रिभिः सूत्रैर्दोषनिरूप्यमता नुज्ञादिनि ग्रह स्थान त्रिक प्रकरणम।।६।।

१. सिद्धान्तमभ्युपेतयांनियमात् कथाप्रसङ्गोऽपसिद्धान्तः। २. हेत्वाभासाश्र्च यथोक्ताः।

इति द्वाभ्यां सूत्राभ्यां कथकान्योक्तिनिरूप्य निग्रह स्थान द्वय प्रकरणम्।।७।।
इति चतुर्विशत्या सूत्रैः सप्तभि प्रकरणैः पञ्चामाध्यायस्य द्वितीयमाहिकं समाप्तम्
समाप्तश्र्च पञ्चमोऽध्यायः

(अत्र प्रकरणानि २४, सूत्राणि ६७)
अस्मिन्न्यायशास्त्रेऽध्यायाः ५, आहिकानि १०, प्रकरणानि ८४,
सूत्राणि ५२८, पदानि १६६६, अक्षराणि ८३८५।
यदलम्भि किमपि पुणयं दुस्तरकुनिबन्धपङ्कमग्नानाम्।

श्री गौतमसुगवीमा मतिजरतीनां समुद्धरणात्।। १ ।।
संसारजलधिसेतौ वृषकेतौ सकलदुःखशमहेतौ।
एतस्य फलमखिल मर्पिठमेतेन प्रयतामीशः।। २ ।।
न्यायसूचीनिबन्धोऽसावकारि सुधियां मुदे।
श्रीवाचस्पतिमिश्रेणा वस्वङ्वसुवत्सरे।। ३ ।।
इति न्यायाचार्यसन्मिश्रश्रीवाचस्पतिविर चितोन्यायसूचीनिबन्धः समाप्तः